

ΧΕΓΚΕΛ

Ο Λόγος στην ιστορία

Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας

Μετάφραση – Προλεγόμενα – Ερμηνευτικά σχόλια

Παναγιώτης Θανάσας

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

Η φιλοσοφική παγκόσμια ιστορία (1830)

8.11.1830

Κύριοι,

το αντικείμενο αυτών των διαλέξεων είναι η φιλοσοφία της παγκόσμιας ιστορίας.⁴¹

Δεν χρειάζεται να πω τι είναι ιστορία, τι είναι παγκόσμια ιστορία, αρκεί η κοινή αντίληψη, την οποία εν πολλοίς συμμεριζόμαστε.⁴² Αλλά το ότι αντικείμενο της θεώρησής μας είναι μια φιλοσοφία της παγκόσμιας ιστορίας, το ότι θέλουμε να πραγματευθούμε φιλοσοφικά την ιστορία – αυτό είναι κάτι που μπορεί από τον τίτλο κιάλας αυτών των διαλέξεων να προκαλέσει εντύπωση και που φαίνεται να χρήζει διασάφησης, ή μάλλον δικαιολόγησης.⁴³

Η φιλοσοφία της ιστορίας, ωστόσο, δεν είναι παρά η νοούσα θεώρηση της ιστορίας – και τη νόηση βέβαια ουδέποτε μπορούμε να την αντιπαρέλθουμε. Ο άνθρωπος είναι νοών, αυτή είναι η διαφορά του από το ζώο. Η νόηση ενυπάρχει σε καθετί ανθρώπινο (αίσθημα, γνώση και επίγνωση, ένστικτο και βούληση – στο βαθμό που αυτά είναι ανθρώπινα και όχι ζωώδη), επομένως και σε κάθε ενασχόληση με την ιστορία. Εντούτοις, αυτή η επίκληση της καθολικής μετοχής της νόησης σε καθετί ανθρώπινο, άρα και στην ιστορία, μπορεί να φανεί ανεπαρκής, καθώς πιστεύουμε ότι η νόηση είναι υποδεέστερη του Όντος, του δεδομένου, ότι στηρίζεται σε αυτό και καθοδηγείται από αυτό. Στη φιλοσοφία όμως αποδίδονται δικά της, ίδια διανοήματα, τα οποία παράγει η θεώρηση [Spekulation] αφ' εαυτής, χωρίς να λαμβάνει υπόψη το Όν, και με αυτά τα διανοήματα προσεγγίζει την ιστορία: την πραγματεύεται ως υλικό, δεν την αφήνει ως έχει αλλά τη διαρρυθμίζει σύμφωνα με τη νόηση, κατασκευάζει μια ιστορία *a priori*. Η ιστορία [αντίθετα λέγεται ότι] οφείλει να συλλαμβάνει καθαρά μόνο ό,τι υπάρχει και έχει υπάρξει, τα γεγονότα και τις πράξεις. Όσο περισσότερο περιορίζεται στα δεδομένα αποβλέποντας αποκλειστικά στα γεγονότα, τόσο πιο αληθής είναι – ενώ βέβαια [στην πραγματικό-

τητα] τα δεδομένα δεν εμφανίζονται με τρόπο άμεσο, αλλά απαιτούν ποικίλες έρευνες που εμπεριέχουν και νόηση. Με αυτή την επιδίωξη [των άμεσων δεδομένων] φαίνεται να αντιφάσκει η δραστηριότητα της φιλοσοφίας.⁴⁴

Σε αυτή την αντίφαση, στη μομφή που προσάπτεται στη φιλοσοφία ότι κομίζει διανοήματα εντός της ιστορίας και την πραγματεύεται σύμφωνα με αυτά, θέλω να αναφερθώ στην Εισαγωγή. Τούτο σημαίνει ότι αρχικά θα δοθεί ο γενικός προσδιορισμός της φιλοσοφίας της παγκόσμιας ιστορίας και θα επεξηγηθούν οι πρώτες συνέπειές του. Με αυτό τον τρόπο, η σχέση νόησης και γεγονότων θα αναδειχθεί ορθά από μόνη της. Καθώς στην παγκόσμια ιστορία μάς αναμένει ένα ιδιαίτερα πλούσιο υλικό, αλλά και για να μην επιμηκυνθεί υπερβολικά η Εισαγωγή, δεν χρειάζεται να εμπλακώ σε ανασκευές και διορθώσεις των ατέλειωτων επιμέρους λανθασμένων αντιλήψεων και στοχασμών που κυκλοφορούν (ή που διαρκώς εφευρίσκονται) γύρω από τις οπτικές, τις θεμελιώδεις αρχές, το σκοπό και τις βλέψεις της πραγμάτευσης του Ιστορικού [*des Geschichtlichen*], και ειδικότερα γύρω από τη σχέση της έννοιας και της φιλοσοφίας με το Ιστορικό.* Μπορώ αυτά να τα παραλείψω εντελώς, ή μόνο περιστασιακά να υπενθυμίζω κάτι σχετικό.

* Κάθε νέος πρόλογος μιας ιστορίας, όπως επίσης και οι εισαγωγές στις βιβλιοκρισίες αυτών των ιστοριών, και μια νέα θεωρία.

Α. Η γενική έννοια της φιλοσοφικής παγκόσμιας ιστορίας*

Σχετικά με την προκαταρκτική έννοια της φιλοσοφίας της παγκόσμιας ιστορίας, θέλω κατ' αρχάς να παρατηρήσω τούτο: όπως είπα, στη φιλοσοφία προσάπτεται κατά πρώτο λόγο η μομφή ότι προσεγγίζει την ιστορία με διανοήματα και την εξετάζει σύμφωνα με διανοήματα. Όμως το μοναδικό διανόημα που κομίζει η φιλοσοφία είναι το απλό διανόημα του Λόγου: ότι ο Λόγος εξουσιάζει τον κόσμο,** επομένως ότι και η παγκόσμια ιστορία εκτυλίχθηκε έλλογα.⁴⁵ Ενόψει της ιστορίας ως τέτοιας, αυτή η πεποίθηση και επίγνωση αποτελεί γενικά μια προϋπόθεση. Στην ίδια τη φιλοσοφία [αντίθετα], τούτο δεν αποτελεί προϋπόθεση: η θεωρησιακή γνώση καταδεικνύει ότι ο Λόγος (ας μείνουμε εδώ σε αυτή την έκφραση, χωρίς να διασαφήσουμε εγγύτερα τη σχέση και σύνδεση [του Λόγου] με τον Θεό) είναι η υπόσταση, καθώς και η άπειρη ισχύς· αποτελεί για τον εαυτό του το άπειρο υλικό κάθε φυσικής και πνευματικής ζωής, καθώς και την άπειρη μορφή, την ενεργοποίηση εκείνου του περιεχομένου του.⁴⁶ Ο Λόγος είναι η υπόσταση – αυτό μέσω του οποίου και εντός του οποίου κάθε πραγματικότητα έχει το Είναι και την ύπαρξή της. Είναι η άπειρη ισχύς – ο Λόγος δεν είναι τόσο ανίσχυρος ώστε να φτάνει μόνο μέχρι το ιδεώδες, μέχρι το Δέον, και να υπάρχει μόνο εκτός της πραγματικότητας, ποιος ξέρει πού, ίσως μόνο ως κάτι ιδιαίτερο στα κεφάλια κάποιων ανθρώπων. Είναι το άπειρο περιεχόμενο – ολόκληρη η ουσιακότητα [Wesenheit] και η αλήθεια, αλλά και για τον εαυτό του το υλικό που ο ίδιος προσφέρει στη δραστηριότητά του για επεξεργασία. Σε αντίθεση με το πεπερασμένο πράττειν, ο Λόγος δεν έχει ανάγκη ενός εξωτερικού υλικού, κάποιων δεδομένων μέσων, από τα οποία θα ελάμβανε την τροφή και τα αντικείμενα της δραστηριότητάς του. Τρέφεται από τον εαυτό του και αποτελεί για τον εαυτό του το υλικό που ο ίδιος επεξεργάζεται. Καθώς είναι η μοναδική προϋπόθε-

* Α. γενική έννοια

Β. προσδιορισμός

Γ. τρόπος εξέλιξης

[Πρόκειται για τις τρεις μείζονες ενότητες που συναπαρτίζουν το περιεχόμενο της Εισαγωγής.]

** ι. Λόγος

ση του εαυτού του, καθώς ο σκοπός του είναι απόλυτος τελικός σκοπός, ο Λόγος αποτελεί συγχρόνως και ενεργοποίηση του σκοπού, μεταγωγή του από το ενδότερο και εμφάνισή του όχι μόνο εντός του φυσικού αλλά και εντός του πνευματικού σύμπαντος – εντός της παγκόσμιας ιστορίας. Το ότι μόνο μια τέτοια Ιδέα είναι το αληθές, το αιώνιο, το κατεξοχήν ισχυρό, το ότι αυτή αποκαλύπτεται στον κόσμο και ότι στον κόσμο δεν αποκαλύπτεται τίποτε άλλο εκτός από αυτήν, εκτός από το μεγαλείο και το κλέος της – αυτό είναι κάτι που όπως είπαμε αποδεικνύεται στη φιλοσοφία, ενώ εδώ πρέπει να προϋποτεθεί ως αποδεδειγμένο.

Θα μπορούσα* ίσως να ζητήσω από όσους εξ υμών δεν είναι ακόμη εξοικειωμένοι με τη φιλοσοφία να προσεγγίσουν αυτά τα μαθήματα για την παγκόσμια ιστορία με μια πίστη στο Λόγο, με μια δίψα για γνώση του Λόγου. Άλλωστε, η επιθυμία για έλλογη κατανόηση,⁴⁷ για [πραγματική] γνώση και όχι απλώς για μια συλλογή πληροφοριών, είναι η υποκειμενική ανάγκη που αποτελεί προϋπόθεση για τη σπουδή [όλων] των επιστημών. Διότι αν δεν κομίζει κανείς στην παγκόσμια ιστορία το διανόημα, τη γνώση του Λόγου, πρέπει τουλάχιστον να διαθέτει τη στέρεα, ανυπέρβλητη πίστη ότι ο Λόγος βρίσκεται μέσα στην παγκόσμια ιστορία, καθώς και ότι ο κόσμος της νόησης και της αυτοσυνείδητης βούλησης δεν έχει αφεθεί στην τύχη, αλλά οφείλει να αποκαλύπτεται μέσα στο φως της Ιδέας που γνωρίζει εαυτήν.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, δεν χρειάζεται να αξιώσω εκείνη την πίστη εκ των προτέρων.⁴⁸ Ό,τι είπα προκαταρκτικά και ό,τι πρόκειται να πω [στη συνέχεια] δεν πρέπει να εκληφθεί (ούτε ενόψει της επιστήμης μας [δηλαδή της ιστορίας]) απλώς ως προϋπόθεση, αλλά ως συνόψιση του όλου, ως αποτέλεσμα της θεώρησης που θα επιχειρήσουμε – ένα αποτέλεσμα που σε μένα είναι γνωστό, διότι εγώ έχω ήδη γνώση του όλου. Μόνο μέσα από τη θεώρηση της ίδιας της παγκόσμιας ιστορίας πρέπει λοιπόν να προκύψει (και θα προκύψει) ότι αυτή εκτυλίχθηκε έλλογα, ότι αποτέλεσε την έλλογη, αναγκαία πορεία του παγκόσμιου πνεύματος. Το παγκόσμιο πνεύμα είναι το πνεύμα εν γένει, που αποτελεί την υπόσταση της ιστορίας· είναι το Ένα πνεύμα, του οποίου η φύση είναι πάντοτε μία και η αυτή, και το οποίο εκτυλίσσει αυτήν τη μοναδική φύση του μέσα στην πραγματικότητα του κόσμου. Όπως είπαμε, τούτο πρέπει να είναι το αποτέλεσμα της ίδιας της ιστορίας. Την ιστορία, όμως, πρέπει να την παίρνουμε ως έχει· πρέπει να ενεργούμε ιστορικά και εμπειρικά.⁴⁹ Μεταξύ άλλων, δεν πρέπει να παρασυρόμαστε

* ii. πίστη, επισκόπηση, αποτέλεσμα

** iii. ιστορική προσέγγιση

από επαγγελματίες ιστορικούς. Διότι τουλάχιστον ανάμεσα στους γερμανούς ιστορικούς, και μάλιστα ανάμεσα σε εκείνους που θεωρούνται αυθεντίες και περιαντολογούν για τη λεγόμενη μελέτη των πηγών [Quellenstudien], υπάρχουν κάποιοι που κάνουν εκείνο ακριβώς που προσάπτουν στους φιλοσόφους: κατασκευάζουν απριορικές επινοήσεις στην ιστορία. Υπάρχει, για παράδειγμα, μια ευρέως διαδεδομένη επινόηση που ισχυρίζεται ότι υπήρξε ένας πρώτος, πανάρχαιος λαός ο οποίος, διδασκόμενος απευθείας από τον Θεό, έζησε με τέλεια φρόνηση και σοφία, έχοντας ενδελεχή γνώση όλων των φυσικών νόμων και της πνευματικής αλήθειας· ή ότι υπήρξαν αυτά ή εκείνα τα ιερατικά έθνη [Priestervölker]· ή (ένα πιο ειδικό παράδειγμα) ότι υπήρξε ένα [αρχέγονο] ρωμαϊκό έπος, μέσα από το οποίο οι ρωμαίοι ιστοριογράφοι συνέθεσαν την αρχαία ιστορία κ.ο.κ. Αφήνουμε τέτοιες απριορικότητες για τους εμπνευσμένους επαγγελματίες ιστορικούς, οι οποίοι εξάλλου δεν σπανίζουν στα μέρη μας.⁵⁰

Ως πρώτη προϋπόθεση* θα μπορούσαμε λοιπόν να διατυπώσουμε την υποχρέωση να προσλαμβάνουμε πιστά [getreu auffassen] το Ιστορικό – όμως γενικόλογες εκφράσεις όπως «πιστά» και «προσλαμβάνω» διέπονται από αμφισημία.⁵¹ Ακόμα και ο συνηθισμένος μέτριος ιστοριογράφος, που πιστεύει και διατείνεται ότι ενεργεί μόνο δεκτικά, ότι αφοσιώνεται αποκλειστικά στα δεδομένα, δεν είναι παθητικός όταν σκέπτεται: κομίζει τις κατηγορίες του και βλέπει τα πράγματα μέσω αυτών. Το αληθές δεν βρίσκεται στην αισθητηριακή επιφάνεια. Ειδικά σε ό,τι θέλει να λέγεται επιστημονικό, δεν επιτρέπεται να υπνώττει ο Λόγος, πρέπει να χρησιμοποιείται ο στοχασμός. Αυτόν που βλέπει έλλογα τον κόσμο, τον βλέπει και ο ίδιος ο κόσμος έλλογα – η σχέση είναι αμοιβαία.⁵²

Η έκθεση των διαφορετικών τρόπων στοχασμού, των οπτικών αξιολόγησης, της σημασίας ή ασημαντότητας των κατηγοριών και της καταλληλότητάς τους ενόψει του απροσμέτρητου υλικού που έχουμε ενώπιόν μας δεν ανήκει βέβαια εδώ.⁵³ Θέλω μόνο** να υπενθυμίσω δύο μορφές της κοινής πεποίθησης ότι ο Λόγος εξουσίασε και εξουσιάζει τον κόσμο, επομένως και την παγκόσμια ιστορία – μορφές που συγχρόνως μας δίνουν αφορμή να πλησιάσουμε εγγύτερα την κύρια δυσχέρεια και να υποδηλώσουμε το θέμα που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

Πρώτα μια ιστορική αναφορά. Πρώτος ο έλληνας Αναξαγόρας είπε ότι τον κόσμο κυβερνά ο Νους [Nus], η διάνοια εν γένει, ή ο Λόγος⁵⁴ – όχι μια νόηση ως αυτοσυνείδητος

* *iv.* πιστή πρόσληψη

** *v.* δύο μορφές – Αναξαγόρας

Γ. Η πορεία της παγκόσμιας ιστορίας

α. Η εξελικτική αρχή¹⁶⁷

Η αφηρημένη μεταβολή εν γένει, η οποία λαμβάνει χώρα εντός της ιστορίας, έχει πολλού συλληφθεί με έναν γενικό τρόπο, που εμπεριέχει και την πρόοδο προς το καλύτερο και τελειότερο. Οι μεταβολές στη φύση, παρά την άπειρη ποικιλομορφία τους, εμφανίζουν μόνο μια κυκλική πορεία που επαναλαμβάνεται διαρκώς: ουδέν καινόν υπό τον ήλιον στη φύση – και με αυτή την έννοια το πολύμορφο παιχνίδι των φυσικών μορφών μάς προκαλεί ανία.¹⁶⁸ Μόνο οι μεταβολές στο πνευματικό πεδίο παράγουν κάτι νέο. Αυτό το φαινόμενο [της μεταβολής] στο πνευματικό πεδίο φανέρωσε έναν προσδιορισμό του ανθρώπου εντελώς διαφορετικό από εκείνον των απλώς φυσικών πραγμάτων, στα οποία εκδηλώνεται ένας και ο αυτός προσδιορισμός, ένας εσαεί σταθερός χαρακτήρας στον οποίο επιστρέφει κάθε μεταβολή, εντασσόμενη εντός του ως υποτελής. Φανέρωσε μια ικανότητα πραγματικής μεταβολής, και μάλιστα (όπως είπαμε) προς το καλύτερο και τελειότερο: μια ορμή τελειοποιησιμότητας [Trieb der Perfektibilität].¹⁶⁹ Αυτή η αρχή, που καθιστά την ίδια τη μεταβολή νομοτελειακή, ενόχλησε θρησκείες όπως η καθολική, καθώς και κράτη που διατείνονται ότι αποτελεί πραγματικό τους δικαίωμα να παραμένουν αμετακίνητα (ή τουλάχιστον σταθερά). Ενώ η μεταβλητότητα των εγκόσμιων πραγμάτων (λ.χ. των κρατών) γίνεται γενικά δεκτή, ενίοτε εξαιρείται η θρησκεία ως θρησκεία της αλήθειας, ενώ άλλες φορές οι μεταβολές, οι ανατροπές και οι καταστροφές της έννομης τάξης αποδίδονται σε συμπτώσεις ή αδεξιότητες, κυρίως όμως στην ανθρώπινη ανοησία και διαφθορά, στην κακία των ανθρώπινων παθών. Πράγματι, η τελειοποιησιμότητα είναι σχεδόν τόσο απροσδιόριστη όσο γενικά και η μεταβλητότητα: στερείται σκοπού και στόχου, καθώς και κριτηρίου της μεταβολής: το καλύτερο, το τελειότερο, στο οποίο αποβλέπει, είναι εντελώς απροσδιόριστο.

Η αρχή της εξέλιξης [Entwicklung] συνεπάγεται περαιτέρω ότι στο βάθος υπάρχει ένας εγγενής προσδιορισμός, μια καθ' εαυτήν υφιστάμενη προϋπόθεση, η οποία [εξελικτικά] αποκτά ύπαρξη. Αυτός ο τυπικός προσδιορισμός είναι ονσιώδης. Το

πνεύμα, του οποίου θέατρο, ιδιοκτησία και πεδίο πραγμάτωσης είναι η παγκόσμια ιστορία, δεν περιφέρεται σε ένα εξωτερικό παιχνίδι συμπτώσεων, αλλά αποτελεί καθ' εαυτό το απόλυτα προσδιοριστικό. Ο ιδιάζων προσδιορισμός του διατηρείται εντελώς ακλόνητος από τις συμπτώσεις, τις οποίες [μάλιστα] εξουσιάζει και χρησιμοποιεί για τους σκοπούς του.¹⁷⁰ Εξέλιξη υπάρχει και στα οργανικά όντα της φύσης. Η ύπαρξή τους δεν εμφανίζεται ως άμεση ύπαρξη που μεταβάλλεται μόνο έξωθεν, αλλά ως ύπαρξη που αφορά μάταια αφ' εαυτής, από μια εγγενή αμετάβλητη αρχή: από μια απλή ουσία, της οποίας η ύπαρξη, ως πυρήνας, αρχικά είναι εξίσου απλή, ενώ στη συνέχεια παράγει αφ' εαυτής υπαρκτές διαφορές που διαπλέκονται με άλλα όντα και βιώνουν μια διαρκή διαδικασία μεταβολής – η οποία εντούτοις πάντοτε μετατρέπεται στο αντίθετό της: μεταπίπτει σε διατήρηση της οργανικής αρχής και της διαμόρφωσής της.¹⁷¹ Έτσι, το οργανικό άτομο παράγει τον εαυτό του: γίνεται ό,τι είναι καθ' εαυτό. Όμοια και το πνεύμα δεν είναι παρά αποτέλεσμα της παραγωγής του εαυτού του: γίνεται ό,τι είναι καθ' εαυτό.¹⁷²

Εκείνο το είδος εξέλιξης [του οργανικού ατόμου] επιτελείται άμεσα, δίχως αντιθέσεις, απρόσκοπτα· τίποτε δεν μπορεί να υπεισέλθει μεταξύ της έννοιας και της πραγμάτωσής της, μεταξύ της καθ' εαυτήν προσδιορισμένης φύσης του πυρήνα και της [δημιουργούμενης] ύπαρξης ως κατάλληλης γι' αυτήν τη φύση. Με το πνεύμα, όμως, τα πράγματα έχουν διαφορετικά. Η μετάβαση του προσδιορισμού στην πραγμάτωσή του διαμεσολαβείται από τη συνείδηση και τη βούληση. Αμφότερες είναι κατ' αρχάς βυθισμένες στην άμεση, φυσική ζωή τους. Αντικείμενο και σκοπός τους είναι αρχικά ο φυσικός προσδιορισμός τους ως τέτοιος· καθώς αυτός εμψυχώνεται από το πνεύμα, οι αξιώσεις, η ισχύς και ο πλούτος του είναι άπειρα. Μέσα στον ίδιο τον εαυτό, επομένως, το πνεύμα βρίσκεται σε αντίθεση με τον εαυτό του· το πραγματικό εχθρικό εμπόδιο του σκοπού του, το οποίο πρέπει να υπερπηδήσει, είναι ο ίδιος του ο εαυτός. Ενώ [στη φύση] η εξέλιξη ως τέτοια είναι μια ήρεμη γένεση (διότι ενώ εξωτερικεύεται παραμένει συγχρόνως η αυτή και εν εαυτή), για το πνεύμα η εξέλιξη αποτελεί συνάμα έναν σκληρό, ατελεύτητο αγώνα εναντίον του εαυτού του. Αυτό που θέλει το πνεύμα είναι να συναντήσει την έννοιά του· όμως αυτό το ίδιο την αποκρύπτει από τον εαυτό του, υπερήφανο και γεμάτο ευφροσύνη μέσα σε τούτη την αυτοαποξένωση.¹⁷³

Κατ' αυτό τον τρόπο, η εξέλιξη [του πνεύματος] δεν είναι μια απλή, αθώα και ειρηνική γένεση (όπως η εξέλιξη της οργανικής ζωής), αλλά μια σκληρή, αθέλητη εργασία εναντίωσης προς εαυτό· επιπλέον, δεν εξαντλείται γενικά στο τυπικό στοιχείο της αυτοεξέλιξης, αλλά αποτελεί γένεση ενός σκοπού με προσδιορισμένο περιεχόμενο. Εντοπίσαμε εξαρχής αυτόν το σκοπό: είναι η ουσία του πνεύματος, η έννοια της ελευθερίας. Αυτό είναι το κύριο αντικείμενο, επομένως και η κατευθυντήρια αρχή της εξέλιξης, αυτή που

της προσδίδει νόημα και περιεχόμενο (όπως και στη Ρωμαϊκή Ιστορία η Ρώμη είναι το αντικείμενο και συνεπώς αυτό που κατευθύνει τη θεώρηση των γεγονότων).¹⁷⁴ Αντίστροφα, τα γεγονότα παράγονται μόνο μέσα από τούτο το αντικείμενο, έχουν νόημα και περιεχόμενο μόνο σε σχέση με αυτό. Υπάρχουν στην παγκόσμια ιστορία πολλές μεγάλες περιόδους εξέλιξης που παρήλθαν χωρίς ορατή συνέχεια, συνοδευόμενες μάλιστα από ολοσχερή καταστροφή τεράστιου μορφωτικού πλούτου – με αποτέλεσμα να πρέπει δυστυχώς να ξεκινήσει κανείς από την αρχή, προκειμένου με κάποια βοήθεια (ενδεχομένως μέσα από διασωθέντα ερείπια εκείνων των θησαυρών), καθώς και με την εκ νέου ανάλωση αμέτρητων δυνάμεων και χρόνου, αδικίας και πόνου, να επανακτήσει ένα πεδίο που είχε προ πολλού κατακτηθεί από εκείνη την [παλαιότερη] μόρφωση. Υπάρχουν όμως και μορφές εξέλιξης που διατηρούνται, οικοδομήματα πλούσια και ολόπλευρα ανεπτυγμένα, συστήματα μόρφωσης με όλα τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία. Η τυπική αρχή της εν γένει εξέλιξης αδυνατεί να προκρίνει τη μία [μορφή] έναντι της άλλης ή να καταστήσει καταννητό το σκοπό της παρακμής παλαιότερων περιόδων εξέλιξης· αναγκάζεται να εκλάβει τέτοιες διαδικασίες (και ειδικά τις οπισθοδρομήσεις) ως εξωγενείς συμπτώσεις και να προκρίνει [μία μορφή ή εποχή] μόνο βάσει αόριστων κριτηρίων τα οποία, εκλαμβάνοντας ως υπέρτατο στοιχείο την εξέλιξη [εν γένει], παραμένουν σχετικά και δεν αποτελούν απόλυτους σκοπούς.¹⁷⁵

β. Η αφετηρία της ιστορίας

Η παγκόσμια ιστορία παριστά τη βαθμιαία πορεία εξέλιξης της αρχής, της οποίας περιεχόμενο αποτελεί η συνείδηση της ελευθερίας. Βαθμίδες περιλαμβάνει αυτή η εξέλιξη, όχι μόνο επειδή το πνεύμα δεν χαρακτηρίζεται από αμεσότητα αλλά από διαμεσολάβηση (που είναι πάντως διαμεσολάβηση του ιδίου με τον εαυτό του), αλλά και επειδή [η ιστορική εξέλιξη], ως εγγενής διαίρεση και διάκριση του πνεύματος, εμπεριέχει και η ίδια διακρίσεις.¹⁷⁶ Ο εγγύτερος προσδιορισμός της γενικής φύσης αυτών των βαθμίδων ανήκει στη Λογική, ο προσδιορισμός της συγκεκριμένης φύσης τους στη Φιλοσοφία του πνεύματος. Από αυτά τα αφηρημένα στοιχεία θα αναφέρουμε εδώ μόνο τούτο: Η πρώτη βαθμίδα, ως άμεση, αποτελεί την προαναφερθείσα* βύθιση του πνεύματος στη φυσικότητα, εντός της οποίας το πνεύμα υφίσταται μόνο ως ανελεύθερη μοναδικότητα (ένας

* [Βλ. σ. 125-6.]

είναι ελεύθερος). Η δεύτερη βαθμίδα είναι η ανάδυση του πνεύματος προς τη συνείδηση της ελευθερίας του. Τούτη η πρώτη αποδέσμευση είναι όμως ατελής και μερική (μερικοί είναι ελεύθεροι), καθώς προέρχεται από την άμεση φυσικότητα, συναρτώμενη έτσι με αυτήν και περιέχοντάς την ως πτυχή της. Η τρίτη βαθμίδα είναι η ανύψωση του πνεύματος από εκείνη τη μερική ελευθερία στην αμιγή καθολικότητά της (ο άνθρωπος ως άνθρωπος είναι ελεύθερος), στην αυτοσυνειδησία και αυτοσυναίσθηση της ουσίας της πνευματικότητας. Αυτές οι βαθμίδες είναι οι θεμελιώδεις αρχές της γενικής διαδικασίας. Ο τρόπος με τον οποίο η κάθε βαθμίδα αποτελεί και εγγενώς μια διαδικασία διαμόρφωσης, καθώς και η διαλεκτική της μετάβασης [από τη μία βαθμίδα στην άλλη], θα μας απασχολήσουν στο κύριο μέρος [των διαλέξεων].¹⁷⁷

Εδώ θα περιορισθούμε να σημειώσουμε ότι το πνεύμα έχει την αφετηρία του στην άπειρη δυνατότητά του, η οποία (αποτελώντας πάντως μόνο δυνατότητα) περιέχει το απόλυτο περιεχόμενό του ως *Καθεαυτό*, ως ένα σκοπό και στόχο που επιτυγχάνεται από το πνεύμα μόνο ως δικό του αποτέλεσμα· μόνο αυτό το αποτέλεσμα αποτελεί την πραγματικότητα του πνεύματος. Στην ύπαρξη, η πρόοδος εμφανίζεται λοιπόν να προοδεύει από το ατελές στο τελειότερο. Βέβαια το ατελές δεν επιτρέπεται να εκληφθεί αφηρημένα ως ατελές και μόνο, αλλά και ως κάτι που περιέχει συγχρόνως μέσα του ως πυρήνα, ως εσωτερική ορμή, το αντίθετό του, το λεγόμενο τέλειο. Αντίστοιχα, η δυνατότητα παραπέμπει (έστω και αναστοχαστικά) σε κάτι που πρέπει να γίνει πραγματικό, όπως και η αριστοτελική δύναμις είναι συγχρόνως *potentia*, δύναμη και ισχύς.¹⁷⁸ Το ατελές ως εγγενώς αντίθετο του εαυτού του είναι η αντίφαση, η οποία υπάρχει μεν, αλλά παράλληλα αίρεται και επιλύεται· είναι η ορμή, η εγγενής παρόρμηση της πνευματικής ζωής να σπάσει τα δεσμά και το φλοιό της φυσικότητας, της αισθητικότητας, της αυτοαποξένωσης, φτάνοντας στο φως της συνείδησης, δηλαδή στον εαυτό της.

Η αντίληψή μας για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να συλλαμβάνεται εννοιακά η αφετηρία της ιστορίας του πνεύματος εκφράσθηκε ήδη με αφορμή την παράσταση μιας φυσικής κατάστασης, στην οποία η ελευθερία και το δίκαιο υπάρχουν (ή υπήρξαν) σε τέλεια μορφή.* Επρόκειτο, ωστόσο, για μια υπόθεση ιστορικής ύπαρξης, που διατυπωνόταν στο λυκόφως του εικοτολογικού αναστοχασμού. Στις μέρες μας, κάποιοι κύκλοι θέτουν ευρέως σε κυκλοφορία μια εντελώς διαφορετική αντίληψη, η οποία εμφανίζει τη φυσική κατάσταση όχι ως νοητική υπόθεση αλλά ως υπαρκτό ιστορικό γεγονός, το οποίο μάλιστα πιστοποιείται άνωθεν. Η αντίληψη αυτή επαναφέρει την εικόνα της πρωταρχικής

* [Βλ. σ. 149-50.]

παραδείσιας κατάστασης των ανθρώπων, η οποία είχε προηγουμένως διαμορφωθεί από θεολόγους με τον δικό τους τρόπο (λ.χ. ο Θεός μίλησε εβραϊκά με τον Αδάμ), και τη διαμορφώνει σύμφωνα με [τις δικές της] διαφορετικές ανάγκες.¹⁷⁹ Η υψηλή αυθεντία που επικαλείται κανείς εδώ καταρχήν είναι η βιβλική αφήγηση. Η αφήγηση αυτή, ωστόσο, περιορίζεται στην έκθεση των ελάχιστων γνωστών χαρακτηριστικών της πρωτόγονης κατάστασης, ή παρουσιάζει τη μεταβολή και τελειώσή της – είτε στο πρόσωπο του ανθρώπου εν γένει (καθολική ανθρώπινη φύση), είτε στο πρόσωπο ενός επιμέρους ανθρώπου ή ανθρώπινου ζευγαριού [Αδάμ και Εύα] (αναλόγως του αν ο Αδάμ πρέπει να εκληφθεί ως ατομικό ή ως διπλό πρόσωπο).

Η βιβλική αφήγηση δεν νομιμοποιεί την παράσταση της ιστορικής ύπαρξης ενός λαού σε εκείνη την πρωτόγονη μορφή, ούτε βέβαια την παράσταση μιας μετασκευής [της πρωτόγονης κατάστασης] σε καθαρή γνώση του Θεού και της φύσης. Σύμφωνα με κάποια μυθεύματα, η φύση «ανοιγόταν αρχικά διάφανη στο διανγές βλέμμα του ανθρώπου, σαν φωτεινός καθρέφτης της θείας δημιουργίας»,* ενώ και η θεϊκή αλήθεια ήταν εξίσου προσιτή στον άνθρωπο.¹⁸⁰ Υποδηλώνεται ότι σε εκείνη την πρωταρχική κατάσταση υπήρχε μια συγκεκριμένη, εκτενής γνώση θρησκευτικών αληθειών, οι οποίες μάλιστα είχαν αποκαλυφθεί άμεσα από τον Θεό· η υποδήλωση αυτή, ωστόσο, παραμένει στο σκοτάδι της αοριστίας. Από εκείνη την κατάσταση υποστηρίζεται ότι προήλθαν ιστορικά όλες οι θρησκείες, οι οποίες όμως εμίαναν εκείνη την πρώτη αλήθεια με αποκυήματα πλάνης και σφαλμάτων και την επικάλυψαν – αν και σε όλες τις πεπλανημένες μυθολογίες ενυπάρχουν και αναγνωρίζονται ίχνη εκείνης της προέλευσης και εκείνων των πρώτων θρησκευτικών διδαχών της αλήθειας. Η μελέτη της αρχαίας ιστορίας των λαών επιφορτίζεται έτσι ουσιαστικά με τη βλέψη να προχωρήσει μέχρι του σημείου όπου τέτοια θραύσματα της αρχικής εξ αποκαλύψεως γνώσης θα πρόβαλλαν με τη μεγαλύτερη δυνατή καθαρότητα.** Οφείλουμε στην έρευνα που καθοδηγείται από τούτη τη βλέψη πολλά αξιό-

* Fr. von Schlegel, *Philosophie der Geschichte* [Βιέννη 1829], τ. I, σ. 44.

** Οφείλουμε σε αυτήν τη βλέψη πολλές αξιόλογες ανακαλύψεις για τη λογοτεχνία της Ανατολής, καθώς και την ανανεωμένη μελέτη της μέσα από θησαυρούς που είχαν συλλεχθεί παλαιότερα και αφορούσαν την κατάσταση της αρχαίας Ανατολής, τη μυθολογία, τη θρησκεία και την ιστορία της. Οι καθολικές κυβερνήσεις των καλλιεργημένων χωρών δεν μπορούν πλέον να απεμπολούν τις αξιώσεις της σκέψης, συνεπώς ούτε και την ανάγκη να συνάπτουν συμμαχία με τη λογισσύνη και τη φιλοσοφία. Με εύλωτο και εντυπωσιακό τρόπο, ο αββάς Λαμεναί συμπεριέλαβε στα κριτήρια της αληθούς θρησκείας το να είναι γενική, δηλαδή «καθολική», όπως και το να είναι η αρχαιότερη· η γαλλική *Congrégation* εργάστηκε με ζήλο και επιμέλεια, ώστε τέτοιοι ισχυρισμοί να μην θεωρούνται πλέον απλές φλυαρίες από άμβωνος και διαβεβαιώσεις στηριζόμενες στην αυθεντία (κάτι που παλαιότερα συνήθως ακούσε). Ιδιαίτερα είλκυσε την προσοχή η τρομερά διαδεδομένη θρησκεία του Βούδα, ενός θεανθρώπου. Διανγέστερο ήταν το περιεχόμενο της ινδικής Τριμούρτι και της κινεζι-

λογα αποτελέσματα· όμως αυτή η έρευνα προδίδει τον ίδιο της τον εαυτό, όταν επιδιώκει να αποδείξει ιστορικά αυτό που έχει εκ των προτέρων προϋποθέσει ως ιστορικό. Εκείνη η κατάσταση γνώσης του Θεού, καθώς και άλλων επιστημονικών γνώσεων (π.χ. αστρονομικών, όπως μυθολογείται για τους Ινδούς, ακόμα και σύμφωνα με αστρονόμους όπως ο Μπαγί*), η χρονική τοποθέτηση εκείνης της κατάστασης στην αφετηρία της παγκόσμιας ιστορίας, η παραδοσιακή προέλευση από αυτή την κατάσταση των θρησκειών των λαών, οι οποίες στη συνέχεια διαμορφώθηκαν μέσα από μια διαδικασία εκφυλισμού και φθοράς (όπως αυτή που παριστάνει το λεγόμενο σύστημα της απορροής [Emanation], όταν συλλαμβάνεται με τρόπο ακατέργαστο¹⁸²) – όλα τούτα αποτελούν προϋποθέσεις στερούμενες ιστορικής θεμελίωσης, την οποία μάλιστα ουδέποτε θα αποκτήσουν, ενόσω στην αυθαίρετη προέλευσή τους από την υποκειμενική δοξασία θα μπορούμε να αντιπαραθέτουμε την έννοια.

Στη φιλοσοφική θεώρηση προσήκει και αρμόζει να επιλαμβάνεται της ιστορίας από το σημείο όπου η λογικότητα αρχίζει να λαμβάνει εγκόσμια υπόσταση· όχι εκεί όπου η λογικότητα παραμένει απλώς δυνατότητα, όπου είναι μόνο κατ' εαυτήν, αλλά εκεί όπου εμφανίζεται εντός της συνείδησης, της βούλησης και της πράξης. Η ανόργανη ύπαρξη του πνεύματος, η έλλειψη συνείδησης της ελευθερίας (δηλαδή του αγαθού και του κακού, συνεπώς και των νόμων) σε μια κατάσταση άγριας ή ήμερης αμβλύνοιας ή, αν θέλετε, χρηστότητας – όλα αυτά δεν αποτελούν αντικείμενο της ιστορίας. Το φυσικό, θρησκευτικό ήθος έγκειται [αποκλειστικά] στην οικογενειακή φιλοστοργία. Σε μια τέτοια κοινωνία, το στοιχείο του ήθους συνίσταται στο ότι τα μέλη της δεν συμπεριφέρονται μεταξύ τους ως άτομα με ελεύθερη βούληση, ως πρόσωπα· γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η οικογένεια ως τέτοια δεν αποτελεί μέρος της εξέλιξης, της οποίας προϊόν είναι η ιστορία.

κής αφαίρεσης της Τριάδας. Οι λόγιοι κ. Αμπέλ Ρεμονσά και κ. Σαιν-Μαρτέν διεξήγαγαν τις πλέον επωφελείς μελέτες της κινεζικής λογοτεχνίας, περνώντας ακολούθως στη μογγολική και, όσο ήταν δυνατό, στη θιβητιανή λογοτεχνία. Ο βαρόνος Έκσταϊν, με τη σειρά του, έδωσε με τον τρόπο του ώθηση σε εκείνον τον [υποθετικό] αρχέγονο καθολικισμό μέσω του περιοδικού του *Le Catholique*, διατυπώνοντας επιπόλαιες, γερμανικής προέλευσης αντιλήψεις για τη φιλοσοφία της φύσης με τον τρόπο του Φρ. φον Σλέγκελ και κατ' απομίμησίν του (αν και πνευματωδέστερα από αυτόν) – χωρίς όμως να συναντήσει στη Γαλλία την παραμικρή απήχηση. Πρωτίστως, όμως, ο Έκσταϊν έστρεψε την υποστήριξη της κυβέρνησης προς τη λόγια πτέρυγα της *Congrégation*, η οποία μάλιστα οργάνωσε ταξίδια στην Ανατολή με στόχο την ανακάλυψη κρυμμένων θησαυρών, από τους οποίους αναμένονταν περαιτέρω διασαφήσεις των εμβριθών διδασκαλιών του Βουδισμού (κυρίως της απώτερης αρχαιότητάς του και των πηγών του), προκειμένου η υπόθεση του καθολικισμού να βρει υποστήριξη μέσω αυτής της παρακαμπτήριας, αλλά τόσο ενδιαφέροντας για τους λογίους οδού.¹⁸¹

* [Jean Sylvain Bailly: *Histoire de l'astronomie ancienne*, Παρίσι 1775.]

Όταν όμως η πνευματική ενότητα υπερβεί αυτό τον κύκλο του αισθήματος και της φυσικής αγάπης και φτάσει στη συνείδηση της προσωπικότητας, τότε δημιουργείται εκείνο το σκοτεινό, θολό κέντρο, όπου ούτε η φύση ούτε το πνεύμα είναι ανοικτά και διαφανή· τέτοια μπορούν να καταστούν μόνο μέσω του μόχθου μιας περαιτέρω (και ενδεχομένως ιδιαίτερα μακράς) καλλιέργειας της βούλησης που έχει αποκτήσει συνείδηση εαυτής. Διότι μόνο η συνείδηση είναι το ανοικτό στοιχείο [*das Offene*], στο οποίο μπορεί να αποκαλυφθεί [*sich offenbaren*] ο Θεός ή και οτιδήποτε άλλο· η αλήθεια ενός πράγματος, η καθολικότητά του καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν, μπορούν να αποκαλυφθούν μόνο στη συνείδηση που έχει αρχίσει να γίνεται στοχαστική. Η ελευθερία δεν είναι παρά γνώση και βούληση τέτοιων καθολικών υποστασιακών αντικειμένων όπως ο νόμος και το δίκαιο, καθώς και δημιουργία μιας πραγματικότητας σύμφωνης με αυτά: του κράτους.¹⁸³

Πριν φτάσουν στην πραγμάτωση αυτού του προσδιορισμού τους, οι λαοί μπορεί να έχουν ζήσει επί μακρόν δίχως κράτος, έχοντας μάλιστα επιτύχει σημαντική ανάπτυξη σε κάποιους τομείς. Όπως είπαμε, σε κάθε περίπτωση εκείνη η προϋστορία δεν περιλαμβάνεται στις επιδιώξεις μας (ανεξάρτητα από το αν τη διαδέχθηκε μια πραγματική ιστορία ή αν οι λαοί δεν έφτασαν ποτέ στη δημιουργία κράτους). Η μεγάλη ιστορική ανακάλυψη που έγινε εδώ και είκοσι ή περισσότερα χρόνια (ανάλογη της ανακάλυψης ενός καινούργιου κόσμου) σχετικά με τη σανσκριτική γλώσσα και τη σχέση των ευρωπαϊκών γλωσσών με αυτήν έδωσε μια εικόνα της ιστορικής σύνδεσης των γερμανικών φύλων με τα ινδικά — μια εικόνα η οποία χαρακτηρίζεται από τη μεγαλύτερη δυνατή βεβαιότητα που μπορεί να παρασχεθεί σε τέτοια ζητήματα.¹⁸⁴ Αλλά ακόμα και σήμερα γνωρίζουμε φύλα που, μολοντί η ύπαρξή τους είναι προ πολλού γνωστή, σχεδόν δεν σνιιστούν κοινωνία, πόσο δε μάλλον κράτος. Γνωρίζουμε και άλλα φύλα, τα οποία μας ενδιαφέρουν πρωτίστως στην πολιτισμένη κατάστασή τους, αλλά η παράδοσή τους ξεπερνά την ιστορία ίδρυσης του κράτους τους, με πολλές μεταβολές να έχουν προηγηθεί αυτής της εποχής. Η γλωσσική σχέση που αναφέραμε μεταξύ λαών που ζουν σε τόσο απομακρυσμένες περιοχές και που (όχι μόνο σήμερα, αλλά ήδη από την αρχαιότητα, στο βαθμό που μας είναι γνωστή) διαφέρουν τόσο πολύ στη θρησκεία, στο πολίτευμα, στο ήθος και σε κάθε πνευματική ή φυσική καλλιέργεια αποτελεί ένα δεδομένο που μας αποκαλύπτει ως αδιαμφισβήτητο γεγονός την εξάπλωση αυτών των εθνών από την Ασία, καθώς και την ύπαρξη μιας πανάρχαιας συγγένειας που εξελίχθηκε πολύ ετερόμορφα. Το γεγονός αυτό δεν συνάγεται μέσα από τον τόσο προσφιλή συλλογιστικό συνδυασμό σημαντικών και ασήμαντων περιστατικών, ο οποίος έχει εμπλουτίσει την ιστορία με πάμπολλες επινοήσεις που εμφανίζονται ως γεγονότα (συνεχίζοντας μάλιστα να την εμπλουτίζει εις το διηνεκές, καθώς για τα ίδια περιστατικά είναι εξίσου δυνατοί άλλοι, διαφορετικοί συνδυα-

σμοί). Εκείνο το δεδομένο [της γλωσσικής συγγένειας], που εμφανίζεται σε τόσο μεγάλη έκταση, βρίσκεται πάντως εκτός ιστορίας: έχει προηγηθεί της ιστορίας.

Στη γλώσσα μας, η ιστορία [*Geschichte*] συνενώνει την αντικειμενική και την υποκειμενική διάσταση, δηλώνοντας τόσο την *historia rerum gestarum* όσο και τα ίδια τα *res gestae*: τόσο την εξιστόρηση (που κανονικά διακρίνεται) όσο και τα ίδια τα γεγονότα, τις πράξεις, τα συμβάντα. Σε αυτήν τη συνένωση των δύο σημασιών πρέπει να αναγνωρίσουμε κάτι σπουδαιότερο από μια απλή εξωτερική σύμπτωση: πρέπει να δεχτούμε ότι η εξιστόρηση εμφανίζεται ταυτόχρονα με τις πραγματικά ιστορικές πράξεις και συμβάντα: υπάρχει μια κοινή εσωτερική βάση που τα κάνει να εμφανιστούν από κοινού.¹⁸⁵ Οικογενειακές μνήμες και πατριαρχικές παραδόσεις παρουσιάζουν ένα ενδιαφέρον [που περιορίζεται] στο πλαίσιο της οικογένειας, του φύλου. Η ομοιόμορφη πορεία τους δεν αποτελεί αντικείμενο ανάμνησης. Κάποιες ξεχωριστές πράξεις ή τροπές της μοίρας μπορούν να οδηγήσουν τη Μνημοσύνη να πλάσει εικόνες, όπως και η αγάπη ή το θρησκευτικό αίσθημα καλούν τη φαντασία να δώσει μορφή στην αρχικά άμορφη παρόρμηση. Μόνο το κράτος, όμως, έχει ένα περιεχόμενο που όχι απλώς είναι κατάλληλο για τον πεζό ιστορικό λόγο, αλλά και τον δημιουργεί μαζί με τη δική του δημιουργία. Αντί των αποκλειστικά υποκειμενικών διαταγών της εξουσίας, που ικανοποιούν τις ανάγκες της στιγμής, μια κοινότητα που αποκτά σταθερότητα και αναβιβάζεται σε κράτος χρειάζεται διαταγές, νόμους, γενικούς προσδιορισμούς καθολικής ισχύος: ενδιαφέρεται για πράξεις και συμβάντα κατανοητά, εγγενώς προσδιορισμένα και με αποτελέσματα που έχουν διάρκεια, ενώ συγχρόνως προάγει την καταγραφή τους. Χάριν του αιωνίου σκοπού που υπηρετούν η παροντική μορφή και το ποιόν του κράτους, η Μνημοσύνη ωθείται να προσδώσει σε εκείνες τις πράξεις και στα συμβάντα τη διάρκεια της μνήμης. Βαθιά αισθήματα, όπως η αγάπη, η θρησκευτική εποπτεία και τα μορφώματά της, είναι αφ' εαυτών εντελώς παροντικά και επαρκή: αλλά η ύπαρξη του κράτους, που με τους έλλογους νόμους και τα ήθη της είναι συγχρόνως εξωτερική, αποτελεί ένα ατελές παρόν, τον οποίο η ολοκληρωμένη κατανόηση προϋποθέτει συνείδηση του παρελθόντος.¹⁸⁶

Οι εποχές (αιώνες ή και χιλιετίες) που κύλησαν για τους λαούς χωρίς ιστορική καταγραφή, έστω και αν υπήρξαν γεμάτες από επαναστάσεις και μεταναστεύσεις, από τις πιο άγριες μεταβολές, στερούνται αντικειμενικής ιστορίας, καθώς δεν εμφανίζουν υποκειμενική ιστορία, εξιστόρηση. Η εξιστόρηση αυτών των περιόδων δεν απωλέσθηκε λόγω κάποιου τυχαίου γεγονότος: δεν την έχουμε, διότι δεν θα μπορούσε να υπάρξει. Μόνο εντός του κράτους, με τη συνείδηση των νόμων, υφίστανται σαφείς πράξεις και σαφής συνείδησή τους: [μόνο] αυτή η σαφήνεια παρέχει την ικανότητα και δημιουργεί την ανάγκη διατήρησης εκείνων των πράξεων. Όποιος αρχίζει να εξοικειώνεται με τους θησαυρούς

της ινδικής λογοτεχνίας, εντυπωσιάζεται από το γεγονός ότι αυτή η χώρα, η τόσο πλούσια σε πνευματικά δημιουργήματα, τα οποία μάλιστα διακρίνονται για τη βαθύτητά τους, δεν έχει ιστορία – σε διαμετρική αντίθεση με την Κίνα: ένα βασίλειο που διαθέτει εξαιρετική και ενδελεχή εξιστόρηση, εκτεινόμενη έως τα πανάρχαια χρόνια. Εκτός από αρχαία θρησκευτικά βιβλία και λαμπρά ποιητικά έργα, η Ινδία διαθέτει και αρχαία νομοθετικά κείμενα, τα οποία προηγουμένως αναφέρθηκαν ως προϋπόθεση της δημιουργίας ιστορίας· εντούτοις δεν διαθέτει ιστορία. Σε αυτήν τη χώρα, κατά την αρχική οργάνωσή της, οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις αποκρυσταλλώθηκαν αμέσως σε φυσικούς προσδιορισμούς (κάστες), με αποτέλεσμα οι νόμοι να διέπουν μεν τα ιδιωτικά δικαιώματα, εξαρτώντας τα όμως από εκείνες τις φυσικές διαφορές και προσδιορίζοντας κυρίως την αμοιβαία δικαιοδοσία (όχι τόσο τα δικαιώματα όσο τα αδικήματα) αυτών των καστών, δηλαδή τις αρμοδιότητες των ανώτερων επί των κατώτερων. Με αυτό τον τρόπο, το στοιχείο του ήθους εξοβελίζεται από τη μεγαλοπρέπεια της ινδικής ζωής και από τα βασίλειά της. Λόγω αυτής της ανελευθερίας που συνεπάγεται η φυσική στερεότητα και τάξη των καστών, κάθε κοινωνικός δεσμός αποτελεί άγρια αυθαιρεσία, εφήμερη δραστηριότητα, ή μάλλον τυφλή μανία στερούμενη ενός τελικού σκοπού της προόδου και της εξέλιξης. Δεν υφίσταται έτσι ούτε νοούσα ενθύμηση [*denkendes Andenken*], ούτε αντικείμενο της Μνημοσύνης· μόνο μια βαθιά αλλά άστατη φαντασία περιφέρεται σε ένα πεδίο το οποίο, για να καταστεί ικανό για ιστορία, θα έπρεπε να εμπεριέχει έναν σταθερό σκοπό που να ανήκει στην πραγματικότητα – αν όχι της υποκειμενικής, τουλάχιστον – της υποστασιακής, δηλαδή της καθ' εαυτήν έλλογης ελευθερίας.¹⁸⁷

Αυτή η προϋπόθεση της [ύπαρξης] ιστορίας σημαίνει ότι όλο εκείνο το πλούσιο και τεράστιο έργο της εξέλιξης των οικογενειών σε φύλα και των φύλων σε λαούς, καθώς και η εξάπλωση των λαών που προκλήθηκε από εκείνη την ανάπτυξη και που υποδηλώνει πλήθος περιπλοκών, πολέμων, ανατροπών και καταστροφών, έλαβε χώρα δίχως ιστορία. Μάλιστα, ακόμα και η παράλληλη εξάπλωση και διαμόρφωση του βασιλείου των φθόγων έμεινε άφωνη και βουβή, επιτελέσθηκε αθέατα. Πρόκειται για ένα δεδομένο που επιβεβαιώνεται από τα μνημεία: παρά την έλλειψη καλλιέργειας των λαών που τις μιλούσαν, οι γλώσσες γνώρισαν εξαιρετική ανάπτυξη. Καθώς η διάνοια αναπτυσσόταν, ήταν εύλογο να εγκύψει σε αυτό το θεωρητικό πεδίο [της γλωσσικής ανάπτυξης]. Η εκτενής και συνεπής γραμματική αποτελεί έργο της νόησης, που καθιστά έτσι ορατές τις κατηγορίες της. Ένα άλλο δεδομένο είναι ότι, με την πολιτιστική πρόοδο της κοινωνίας και του κράτους, εκείνη η συστηματική επεξεργασία που παρήχθη από τη διάνοια φθείρεται και η γλώσσα καθίσταται φτωχότερη και λιγότερο καλλιεργημένη. Πρόκειται για ένα παράδοξο φαινόμενο, καθώς η πρόοδος που καθίσταται πνευματικότερη, ανελκύοντας και δια-

μορφώνοντας τη λογικότητα, παραμελεί εκείνη την [πρώτη γλωσσική] ενδελέχεια και ακρίβεια της διάνοιας, τη θεωρεί εμπόδιο και την καθιστά περιττή.¹⁸⁸ Η γλώσσα είναι η κατεξοχήν πράξη της θεωρητικής νόησης, καθώς αποτελεί την εξωτερική έκφρασή της. Δίχως τη γλώσσα, οι δραστηριότητες της μνήμης και της φαντασίας περιορίζονται αρχικά σε εσωτερικές εκφράσεις. Ωστόσο, αυτή η θεωρητική πράξη εν γένει, η περαιτέρω εξέλιξή της, τα συναφή επιμέρους περιστατικά της εξάπλωσης των λαών, τον διαχωρισμού τους, της ανάμειξης και της μετανάστευσής τους – όλα τούτα παραμένουν τυλιγμένα στην αχλύ ενός βωβού παρελθόντος. Δεν αποτελούν πράξεις της βούλησης που αποκτά αυτοσυνειδησία, της ελευθερίας που παρέχει στον εαυτό της μια άλλη εξωτερικότητα, μια αληθινή πραγματικότητα. Καθώς δεν μετέχουν σε αυτό το αληθινό στοιχείο, εκείνες οι μεταβολές, παρά την προωθημένη γλωσσική ανάπτυξη, δεν απέκτησαν ιστορία. Η πρώιμη ανάπτυξη της γλώσσας, η εξέλιξη και ο διαχωρισμός των εθνών, απέκτησαν σημασία και ενδιαφέρον για τον συγκεκριμένο Λόγο μόνο μέσω της επαφής των κρατών, ή με την αυτοτελή απαρχή δημιουργίας κράτους.

Έπειτα από αυτές τις παρατηρήσεις, που αφορούσαν τη μορφή της αφετηρίας της παγκόσμιας ιστορίας και τον αποκλεισμό της προϊστορίας από αυτήν, θα εξετάσουμε εγγύτερα τον τρόπο εξέλιξης της ιστορίας – και ειδικότερα εδώ την τυπική του μόνο πλευρά, καθώς ο περαιτέρω προσδιορισμός του συγκεκριμένου περιεχομένου [της ιστορίας] εμπίπτει στο κεφάλαιο της «διάιρεσης».*

γ. Ο τρόπος εξέλιξης της ιστορίας¹⁸⁹

Σύμφωνα με τον προσδιορισμό που εκτέθηκε ανωτέρω,** η παγκόσμια ιστορία παρουσιάζει την εξέλιξη της συνείδησης που αποκτά το πνεύμα για την ελευθερία του, καθώς και της πραγμάτωσης που απορρέει από αυτήν τη συνείδηση. Η εξέλιξη έχει το χαρακτήρα μιας βαθμιαίας πορείας, μιας σειράς περαιτέρω προσδιορισμών της ελευθερίας που απορρέουν από την έννοια του πράγματος, δηλαδή από τη φύση της ελευθερίας που αποκτά συνείδηση εαυτής. Η λογική φύση της έννοιας εν γένει και ακόμα περισσότερο η διαλεκτική φύση της, ο αυτοπροσδιορισμός της, το ότι θέτει εντός εαυτής προσδιορισμούς και τους αίρει [aufhebt] αποκομίζοντας μέσω αυτής της άρσης [Aufheben]

* [Βλ. κατωτέρω, σ. 197-203.]

** [Βλ. σ. 125-6.]

έναν καταφατικό, πλουσιότερο και πιο συγκεκριμένο προσδιορισμό — αυτή η αναγκαιότητα και η αναγκαία σειρά των καθαρών αφηρημένων εννοιακών προσδιορισμών γίνονται γνωστές εντός της φιλοσοφίας.¹⁹⁰ Το μόνο που χρειάζεται να αναφέρουμε εδώ είναι ότι κάθε βαθμίδα, ως διαφέρουσα από τις άλλες, έχει τη δική της ειδική, ιδιαίτερη αρχή. Στην ιστορία, μια τέτοια [διακριτή] αρχή έγκειται στον προσδιορισμένο χαρακτήρα του πνεύματος ενός λαού [*Geist eines Volkes*]. Ο προσδιορισμένος αυτός χαρακτήρας εκφράζει έτσι, ως συγκεκριμένος, όλες τις πλευρές της συνείδησης και της βούλησης του λαού, ολόκληρης της πραγματικότητάς του· αποτελεί την κοινή φυσιογνωμία της θρησκείας του, της πολιτικής του συγκρότησης, του ήθους, τον δικαιοκώ του συστήματος, των ηθών, αλλά και της επιστήμης του, της τέχνης και της τεχνικής του δεξιότητας, του προσανατολισμού της επαγγελματικής του δραστηριότητας. Τούτα τα ειδικά χαρακτηριστικά πρέπει να κατανοηθούν βάσει εκείνου του γενικού χαρακτηριστικού, βάσει της ιδιαίτερης αρχής ενός λαού, όπως αντίστροφα και εκείνη η γενική ιδιαιτερότητα πρέπει να εξαχθεί μέσα από τις πραγματικές λεπτομέρειες της ιστορίας.¹⁹¹

Το αν μια συγκεκριμένη ιδιαιτερότητα συνιστά πράγματι τη χαρακτηριστική αρχή ενός λαού — τούτο αποτελεί ζήτημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί εμπειρικά και να καταδειχθεί ιστορικά. Η επιτυχία ενός τέτοιου εγχειρήματος δεν προϋποθέτει μόνο εξασκημένη αφαιρετική ικανότητα, αλλά και στενή εξοικείωση με τις ιδέες. Πρέπει κανείς να είναι, ούτως ειπείν, *a priori* εξοικειωμένος με το πεδίο των αρχών — όπως και ο Κέπλερ (η σημαντικότερη φυσιογνωμία αυτού του τρόπου γνώσης) έπρεπε να είναι εκ των προτέρων εξοικειωμένος με τις ελλείψεις, τους κύβους, τα τετράγωνα και με τα διανοήματα σχετικά με τις *a priori* σχέσεις τους, προτού ανακαλύψει μέσα στα εμπειρικά δεδομένα τους αθάνατους νόμους που συνίστανται σε προσδιορισμούς προερχόμενους από εκείνο το πεδίο παραστάσεων. Όποιος αγνοεί αυτούς τους καθολικούς στοιχειώδεις προσδιορισμούς, δεν μπορεί ούτε να κατανοήσει εκείνους τους νόμους ούτε να τους ανακαλύψει, όσο κι αν παρατηρεί τον ουρανό και τις κινήσεις των άστρων.

Από αυτή την έλλειψη εξοικείωσης με το διανόημα της εξελισσόμενης μορφοποίησης της ελευθερίας απορρέει ένα μέρος των επικρίσεων που διατυπώνονται έναντι της φιλοσοφικής προσέγγισης μιας επιστήμης [όπως η ιστορία] που κατά τα άλλα θεωρείται εμπειρική — επικρίσεις που αναφέρονται στη λεγόμενη απριωρικότητα και στην παρεμβολή ιδεών μέσα σε εκείνο το [εμπειρικό] υλικό. Οι νοητικοί προσδιορισμοί εμφανίζονται έτσι ως κάτι ξένο, που δεν ανήκει στο αντικείμενο. Είναι φυσικό να αποτελούν κάτι ξένο για την υποκειμενική μόρφωση, που δεν είναι εξοικειωμένη με τα διανοήματα ούτε συνηθισμένη σε αυτά, καθώς δεν ενδημούν σε αυτό τον ανεπαρκή τρόπο παράστασης και κατανόησης [*Verstand*] του αντικειμένου. Από εδώ πηγάζει και η έκφραση ότι η φιλο-

σοφία δεν κατανοεί [*nicht verstehen*] εκείνες τις επιστήμες. Πράγματι, η φιλοσοφία οφείλει να παραδεχτεί ότι δεν διαθέτει το είδος της διάνοιας [*Verstand*] που δεσπόζει σε εκείνες τις επιστήμες, αφού δεν ενεργεί σύμφωνα με τις κατηγορίες μιας τέτοιας διάνοιας, αλλά σύμφωνα με κατηγορίες του Λόγου [*Vernunft*] – έχοντας ωστόσο γνώση της διάνοιας, της αξίας και της θέσης της. Πάντως, και η δραστηριότητα της επιστημονικής διάνοιας οφείλει εξίσου να διαχωρίζει το ουσιώδες από το λεγόμενο επουσιώδες και να το εξαίρει.¹⁹² Όμως αυτό μπορεί να το κάνει μόνο όποιος γνωρίζει το ουσιώδες και όπως είπαμε, αν θέλουμε να δούμε την παγκόσμια ιστορία στην ολότητά της, τούτο το ουσιώδες είναι η συνείδηση της ελευθερίας και οι προσδιορισμοί αυτής της συνείδησης κατά την εξέλιξή της. Όποιος προσανατολίζεται σε αυτές τις κατηγορίες είναι προσανατολισμένος στο αληθινά ουσιώδες.

Μερικά από τα δείγματα ευθείας αντίδρασης προς την καθολική σύλληψη ενός προσδιορισμού οφείλονται συνήθως στην αδυναμία σύλληψης και κατανόησης των ιδεών. Όταν στη φυσική ιστορία ένα τερατώδες, ατυχές ον, ένα μειζογενές πλάσμα, αναφέρεται ως δείγμα εναντίωσης προς τα καθαρά διακρινόμενα γένη και τάξεις, τότε δικαιούμαστε να επικαλεστούμε κάτι που λέγεται συχνά (αν και με τρόπο αόριστο): η εξαίρεση επιβιβάζει τον κανόνα, δηλαδή ο κανόνας είναι αυτός που αναδεικνύει τις συνθήκες υπό τις οποίες αυτός πραγματώνεται ή τις ελλείψεις και ερμαφρόδιτες καταστάσεις που αποκλίνουν από το κανονικό. Στην αδυναμία της, η φύση δεν μπορεί να υπερασπίσει τις γενικές τάξεις και τα γένη της έναντι άλλων, στοιχειακών πτυχών και επιδράσεων. Όταν, για παράδειγμα, η οργάνωση του ανθρώπου συλλαμβάνεται στη συγκεκριμένη μορφοποίησή της, με τον εγκέφαλο, την καρδιά και τα τοιαύτα να εμφανίζονται ως ουσιωδώς ανήκοντα στον οργανικό του βίο, τότε μπορεί π.χ. να υποδειχθεί ένα θλιβερό αποκύημα ή ένας όγκος που φέρει αυτή την [ανθρώπινη] μορφή ή μέρη της, που έχει κυοφορηθεί και ζήσει σε ανθρώπινο σώμα, έχει γεννηθεί και έχει αναπνεύσει από ανθρώπινο σώμα, χωρίς όμως να έχει μέσα τον εγκέφαλο ή καρδιά. Όποιος χρησιμοποιεί ένα τέτοιο πλάσμα ως δείγμα αμφισβήτησης της σύστασης ενός πραγματικού ανθρώπινου οργανισμού, μένει προσκολλημένος στην αφηρημένη ονομασία “άνθρωπος” και στον επιφανειακό προσδιορισμό του – από τον οποίο βεβαίως διαφέρει η παράσταση ενός συγκεκριμένου, πραγματικού ανθρώπου: αυτός πρέπει να έχει εγκέφαλο στο κεφάλι και καρδιά στο στήθος.¹⁹³

Παρόμοια πράττει και όποιος υποστηρίζει, [καταρχήν] ορθά, ότι η ιδιοφυΐα, το τάλαντο, οι μοραλιστικές αρετές και αισθήματα, η ευλάβεια, συναντώνται σε όλες τις γεωγραφικές ζώνες, σε όλα τα πολιτεύματα και όλες τις πολιτικές καταστάσεις – κάτι για το οποίο υπάρχουν άφθονα παραδείγματα.¹⁹⁴ Όταν [όμως] με αυτό τον τρόπο οι διαφορές στην αυτοσυνειδησία της ελευθερίας εμφανίζονται ως ασήμαντες ή επουσιώδεις σε σχέ-

ση με τις εν λόγω ποιότητες, τότε ο αναστοχασμός μένει προσκολλημένος σε αφηρημένες κατηγορίες και παραιτείται του προσδιορισμένου περιεχομένου, για το οποίο άλλωστε εκείνες οι αφηρημένες κατηγορίες δεν διαθέτουν καμία αρχή [κατανόησής του].

Η [υποκειμενική] οπτική της μόρφωσης [Bildung], κινούμενη στο χώρο τέτοιων τυπικών γνωρισμάτων, διανοίγει ένα τεράστιο πεδίο οξύνων ερωτημάτων, πολυμαθών απόψεων, εντυπωσιακών συγκρίσεων, εμβριθοφανών αναστοχασμών και αγορεύσεων. Όσο περισσότερο αυτές αοριστολογούν τόσο πιο λαμπρές μοιάζουν· όσο περισσότερο οι προσπάθειές τους για μεγάλα αποτελέσματα αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν κάτι σταθερό και έλλογο τόσο πιο εύκολα μπορούν να ανανεώνονται διαρκώς και να εξελίσσονται. Με αυτή την έννοια, αν θέλετε, τα γνωστά ινδικά έπη μπορούν να συγκριθούν με τα ομηρικά και, καθώς το μεγαλείο της φαντασίας αποτελεί απόδειξη ποιητικής ιδιοφυΐας, να τεθούν υπεράνω των ομηρικών. Ακόμη, λόγω της ομοιότητας κάποιων επιμέρους φανταστικών χαρακτηριστικών ή γνωρισμάτων των θεϊκών μορφών, κάποιοι θεώρησαν ότι δικαιούνται να αναγνωρίσουν στην ινδική μυθολογία μορφές της ελληνικής.¹⁹⁵ Με τον ίδιο τρόπο, επειδή η κινεζική φιλοσοφία θέτει ως θεμέλιο το Έν, προβάλλεται ως ταυτόσημη με ό,τι αργότερα εμφανίστηκε ως ελεατική φιλοσοφία ή ως σπινοζικό σύστημα· επειδή για να εκφραστεί χρησιμοποιεί και αφηρημένους αριθμούς ή γραμμές, ανακαλύπτουν εντός της την πυθαγόρεια φιλοσοφία, ή ακόμα και το χριστιανικό δόγμα. Παραδείγματα γενναιότητας και αταλάντεντου θάρρους, χαρακτηριστικά ευγένειας, αυταπάρησης και αυτοθυσίας, τα οποία συναντώνται ακόμα και στα πιο άγρια ή ολιγόψυχα έθνη, εκλαμβάνονται ως επαρκή για τον ισχυρισμό ότι σε εκείνα τα έθνη συναντούμε το ίδιο (ή και περισσότερο) ήθος και ηθικότητα, σε σύγκριση με τα πλέον πολιτισμένα χριστιανικά κράτη. Από αυτήν τη θέση πηγάζει και η αμφιβολία για το αν οι άνθρωποι κατά την πρόοδο της ιστορίας και της κάθε είδους μόρφωσης έγιναν καλύτεροι, αν η ηθικότητά τους αυξήθηκε¹⁹⁶ – καθώς αυτή η ηθικότητα εμφανίζεται να στηρίζεται αποκλειστικά στην υποκειμενική επιδίωξη και γνώση: σε ό,τι ο πράττων θεωρεί δίκαιο ή άδικο, καλό ή κακό, και όχι σε κάτι που είναι δίκαιο και καλό ή άδικο και κακό καθ' εαυτό και δι' εαυτό, ή [έστω] στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θρησκείας που θεωρείται αληθινή.

Μπορούμε εδώ να αντιπαρέλθουμε την κατάδειξη του φορμαλισμού και της πλάνης που εμπεριέχεται σε αυτό τον τρόπο θεώρησης, καθώς και την οριοθέτηση των αληθινών θεμελιωδών αρχών της ηθικότητας (ή μάλλον του ήθους) έναντι της ψευδούς ηθικότητας. Διότι η παγκόσμια ιστορία κινείται σε ένα επίπεδο ανώτερο εκείνου στο οποίο η ηθικότητα έχει το λίκνο της, δηλαδή ανώτερο του ιδιωτικού φρονήματος, της ατομικής συνείδησης, της ιδιαίτερης βούλησης των ατόμων και τον τρόπον πράξης τους.¹⁹⁷ Όλα τούτα έχουν τη δική τους αξία και ευθύνη, τη δική τους αμοιβή ή τιμωρία. [Όμως] ό,τι απαιτεί

και πραγματώνει ο καθ' εαυτόν και δι' εαυτόν τελικός σκοπός του πνεύματος, ό,τι πράττει η Πρόνοια, βρίσκεται υπεράνω των υποχρεώσεων, υπεράνω της δυνατότητας ανάληψης και καταλογισμού μιας ευθύνης που απορρέει από την ατομικότητα και το ήθος της. Όσοι με ηθική πρόθεση και ευγενές φρόνημα αντιστάθηκαν σε ό,τι κατέστησε αναγκαίο η πρόοδος της Ιδέας του πνεύματος, έχουν μεγαλύτερη μοραλιστική αξία από εκείνους των οποίων τα αδικήματα, στο πλαίσιο μιας ανωτέρας τάξεως, μετατράπηκαν σε μέσα για την πραγματοποίηση της βούλησης αυτής της τάξεως. Μέσα σε τέτοιες ανατροπές, όμως, και τα δύο αντιμέτωπα μέρη μετέχουν εξίσου στον ίδιο καταστροφικό κύκλο.¹⁹⁸ Όσοι εμφανίζονται να εκπροσωπούν τη δικαιοκίνητη νομιμότητα, υπερασπίζονται ένα δίκαιο τυπικό, προ πολλού εγκαταλελειμμένο από το ζωντανό πνεύμα και τον Θεό. Οι πράξεις των μεγάλων ανθρώπων, των κοσμοϊστορικών ατόμων, εμφανίζονται έτσι δικαιωμένες όχι μόνο σε σχέση με την εγγενή τους ασύνειδη σημασία, αλλά και από τη σκοπιά της παγκοσμιότητας. Από αυτήν τη σκοπιά, ωστόσο, δεν επιτρέπεται οι κοσμοϊστορικές πράξεις και όσοι τις επιτελούν να γίνονται αποδέκτες των αξιώσεων κύκλων της ηθικής στους οποίους δεν ανήκουν· δεν επιτρέπεται να τους αντιτάσσεται η λιτάνευση των ιδιωτικών αρετών της μετριοφροσύνης, της ταπεινοφροσύνης, της φιλάνθρωπίας και της αγαθοεργίας. Γενικότερα, η παγκόσμια ιστορία θα μπορούσε να αποδεσμευτεί πλήρως από τη σφαίρα της ηθικότητας και της πολυσυζητημένης (και μάλιστα με στρεβλό τρόπο) αντίθεσης ηθικής και πολιτικής—όχι μόνο απέχοντας των σχετικών κρίσεων (οι δικές της αρχές και η αναγκαία σχέση των πράξεων με αυτές αποτελούν από μόνες τους επαρκή κρίση), αλλά αντιπαρερχόμενη εντελώς τα άτομα, αφήνοντάς τα έξω από το παιχνίδι. Αυτό που πρέπει να αφηγηθεί [η φιλοσοφική παγκόσμια ιστορία] είναι οι πράξεις του πνεύματος των λαών, ενώ τα ατομικά μορφώματα που το είλκυσαν στο εξωγενές πεδίο της πραγματικότητας θα μπορούσαν να αφεθούν για την κοινή ιστοριογραφία.¹⁹⁹

Ένας φορμαλισμός όμοιος με τον μοραλιστικό²⁰⁰ καταπιάνεται με αοριστολογίες όπως ιδιοφυΐα, ποίηση, ή ακόμη και φιλοσοφία, τις οποίες και αυτός ανακαλύπτει παντού. Πρόκειται για προϊόντα του νοούντος αναστοχασμού, και σε αυτήν ακριβώς την ενχέρεια κίνησης μέσα σε τέτοιες γενικότητες, οι οποίες απομονώνουν [κάποιες] ουσιώδεις διαφορές και τις χαρακτηρίζουν χωρίς να διεισδύουν στο αληθινό βάθος του περιεχομένου, συνίσταται γενικά η μόρφωση [Bildung]. Η μόρφωση αποτελεί κάτι τυπικό, στο βαθμό που, όποιο κι αν είναι το περιεχόμενο, περιορίζεται να το διαιρεί σε συστατικά μέρη και να τα συλλαμβάνει μέσω νοητικών προσδιορισμών και νοητικών μορφωμάτων. Η μόρφωση ως τέτοια δεν διέπεται από ελεύθερη καθολικότητα που οφείλει να καταστεί δι' εαυτήν αντικείμενο της συνείδησης. Τέτοια συνείδηση, που στρέφεται στην ίδια τη νόηση και τις ελεύθερες από κάθε υλικό μορφές της, είναι [μόνο] η φιλοσοφία. Η ύπαρ-

ξή της βέβαια προϋποθέτει τη μόρφωση, όμως αυτή περιορίζεται να επενδύει το υφιστάμενο υλικό με τη μορφή της καθολικότητας, έτσι ώστε η απόκτησή της [: της μόρφωσης] να περιλαμβάνει αδιακρίτως αμφότερα [δηλαδή το επιμέρους υλικό και την καθολική μορφή] – τόσο αδιάκριτα ώστε εκείνο το περιεχόμενο, που εμπλουτίζεται ανυπολόγιστα μέσω της ανάλυσης μιας παράστασης σε ένα πλήθος παραστάσεων, να εκλαμβάνεται απλώς ως εμπειρικό περιεχόμενο στο οποίο δεν μετέχει διόλου η νόηση. Όμως έργο της νόησης, και μάλιστα της διάνοιας, είναι αφενός η μετάπλαση ενός αντικειμένου (που περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο, πλούσιο περιεχόμενο) σε απλή παράσταση (όπως γη, άνθρωπος κ.λπ. ή Αλέξανδρος, Καίσαρ) και ο χαρακτηρισμός του με μία λέξη, αφετέρου η ανάλυση της απλής παράστασης, ο παραστασιακός διαχωρισμός των προσδιορισμών που περιέχει και η απόδοση σε αυτούς ιδιαίτερων ονομάτων.

Αυτά τα ανέφερα ώστε να μην περιορισθώ σε αοριστολογίες και κενολογίες σχετικά με τη μόρφωση. Όσον αφορά όμως την άποψη από την οποία αφορμήθηκε αυτή η αναφορά,²⁰¹ θα καταστεί σαφές ότι, όπως ο αναστοχασμός παράγει τις γενικότητες της ιδιοφυΐας, του ταλάντου, της τέχνης, της επιστήμης κ.λπ., καθώς και εξίσου γενικές θεωρήσεις γι' αυτές τις γενικότητες, έτσι και η τυπική μόρφωση όχι μόνο μπορεί, αλλά και οφείλει να εμφανίζεται σε κάθε βαθμίδα των πνευματικών μορφωμάτων, να ευδοκιμεί και να ακμάζει – καθώς κάθε τέτοια βαθμίδα διαμορφώνεται σε κράτος και, στηριζόμενη σε αυτήν τη βάση του πολιτισμού, προχωρεί στον αναστοχασμό της διάνοιας και σε καθολικές μορφές (όχι μόνο για τους νόμους αλλά για τα πάντα). Η ζωή του κράτους ως τέτοια εμπεριέχει την αναγκαιότητα της τυπικής μόρφωσης, και μαζί της τη γένεση των επιστημών, της καλλιεργημένης ποίησης, γενικά της τέχνης. Οι τέχνες που αποκαλούνται εικαστικές προϋποθέτουν ούτως ή άλλως και από τεχνικής πλευράς την πολιτισμένη ανθρώπινη συμβίωση. Η ποιητική τέχνη, που έχει σε μικρότερο βαθμό ανάγκη εξωτερικών μέσων (καθώς έχει για υλικό της ένα στοιχείο που παράγεται άμεσα από το πνεύμα: τη φωνή), εμφανίζεται με ιδιαίτερη τόλμη και με καλλιεργημένη έκφραση ακόμα και δίχως τη συνένωση ενός λαού σε έννομο βίο, αφού (όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα*) η γλώσσα κατακτά αφ' εαυτής και ανεξαρτήτως του πολιτισμού ένα υψηλό επίπεδο διανοητικής ανάπτυξης.

Αλλά και η φιλοσοφία οφείλει να έλθει στο προσκήνιο εντός της κρατικής ζωής, αφού, όπως είπαμε, ένα περιεχόμενο υπάγεται στη μόρφωση λαμβάνοντας νοητική μορφή. Η φιλοσοφία, ωστόσο, δεν είναι παρά η συνείδηση αυτής της μορφής, η νόηση της

* [Βλ. σ. 171-2.]

νόησης²⁰² το υλικό που προσιδιάζει στο οικοδόμημά της έχει ήδη προετοιμαστεί μέσω της γενικής μόρφωσης. Κατά την εξέλιξη του κράτους εμφανίζονται περίοδοι στις οποίες το πνεύμα των πιο ευγενών φύσεων ωθείται να δραπετεύσει από το παρόν σε ιδεώδεις σφαίρες, προκειμένου να βρει εκεί τη συμφιλίωση με τον εαυτό του, την οποία αδυνατεί πλέον να απολαύσει μέσα στη διχασμένη πραγματικότητα. Άλλοτε πάλι, όταν η αναστοχαστική διάνοια επιτίθεται σε καθετί ιερό και μύχιο που ενδημούσε ανεπιτήδευτα στη θρησκεία, στους νόμους και στα ήθη των λαών, ισοπεδώνοντάς το σε αφηρημένες αθεϊστικές γενικότητες και διαλύοντάς το, η νόηση ωθείται να εξελιχθεί σε νοούντα Λόγο, αναζητώντας και επιτελώντας μέσα στο δικό της, ιδιαίτερο στοιχείο την αποκατάσταση της φθοράς που προκλήθηκε.

Ποίηση, εικαστική τέχνη, επιστήμη, καθώς και φιλοσοφία, απαντούν λοιπόν σε όλους τους κοσμοϊστορικούς λαούς. Διαφέρουν, ωστόσο, στον τόνο, στο ύφος, στην κατεύθυνση, και πολύ περισσότερο στο περιεχόμενο, στο οποίο έγκειται η ύψιστη διαφορά: η διαφορά της λογικότητας. Εδώ δεν ωφελεί διόλου η απαίτηση της αυτάρεσκης αισθητικής κριτικής να μην καθορίζει το υλικό (δηλαδή το υποστασιακό στοιχείο του περιεχομένου) τι μας αρέσει, καθώς επιδίωξη των καλών τεχνών αποτελούν η ωραία μορφή ως τέτοια, το μεγαλείο της φαντασίας και τα παρόμοια, και μόνο αυτά οφείλει να προσέχει και να απολαμβάνει ένα ελεύθερο φρόνημα κι ένα καλλιεργημένο πνεύμα. Όταν το ίδιο το περιεχόμενο είναι ασήμαντο ή άγριο, φανταστικό ή ανόητο, ο υγιής κοινός νους δεν αφήνεται να οδηγηθεί σε αφαίρεση του περιεχομένου προκειμένου να αφομοιώσει και να απολαύσει τέτοια έργα. Όσο κι αν θέλει κανείς λόγω ενός πλήθους τυπικών γνωρισμάτων (μεγαλείο της επινόησης και της φαντασίας, ζωντάνια των εικόνων και των αισθημάτων, ομορφιά του λόγου κ.ο.κ.) να εξισώσει τα ινδικά έπη με τα ομηρικά, η διαφορά του περιεχομένου τους, το υποστασιακό στοιχείο, παραμένει άπειρη — όπως άπειρη παραμένει και η βλέψη του Λόγου που αποβλέπει κατεξοχήν στη συνείδηση της έννοιας της ελευθερίας και στην αποτύπωσή της στα άτομα. Δεν υπάρχει μόνο κλασική μορφή, αλλά και κλασικό περιεχόμενο· εξάλλου, μορφή και περιεχόμενο συνδέονται στο έργο τέχνης τόσο στενά ώστε η μορφή να μπορεί να είναι κλασική μόνο αν είναι και το περιεχόμενο. Ένα φανταστικό περιεχόμενο που δεν αυτοοριοθετείται (και το έλλογο είναι εκείνο που εμπεριέχει μέτρο και σκοπό) καθιστά και τη μορφή άμετρη και άμορφη, δυσάρεστη και ευτελή.

Με τον ίδιο τρόπο μπορούν να παραλληλισθούν η κινεζική και ινδική φιλοσοφία με την ελεατική, την πυθαγόρεια ή τη σπινοζική, ή και με το σύνολο της νεότερης μεταφυσικής, στο βαθμό που όλες [αυτές οι φιλοσοφίες] θέτουν ως θεμέλιο το *Εν* ή την ενότητα, το πλήρως αφηρημένο καθολικό. Όμως μια τέτοια σύγκριση ή και εξίσωση είναι άκρως

επιφανειακή, καθώς παραβλέπει το μοναδικό κρίσιμο στοιχείο: τον προσδιορισμό μιας τέτοιας ενότητας. Η ουσιώδης διαφορά έγκειται ακριβώς στο εάν η ενότητα συλλαμβάνεται αφηρημένα ή συγκεκριμένα, και μάλιστα συγκεκριμένα έως την εγγενή ενότητα που αποτελεί πνεύμα. Εκείνη η εξίσωση, όμως, αποδεικνύει ακριβώς ότι δεν γνωρίζει παρά την αφηρημένη ενότητα, εκφέροντας φιλοσοφικές κρίσεις χωρίς να έχει επίγνωση της [πραγματικής] βλέψης της φιλοσοφίας.²⁰³

Υπάρχουν όμως και σφαίρες που, παρά τη διαφοροποίηση του υποστασιακού περιεχομένου [των επιμέρους μορφών] της μόρφωσης, παραμένουν κοινές.²⁰⁴ Η διαφοροποίηση που αναφέραμε αναφέρεται στον νοούντα Λόγος· αυτός είναι αυτοσυνειδησία της ελευθερίας, η οποία συναποτελεί μαζί με τη νόηση μια ενιαία ρίζα. Όπως ο άνθρωπος, και όχι το ζώο, είναι ο μόνος που σκέπτεται, έτσι είναι και ο μόνος που έχει ελευθερία, και τούτο μόνο επειδή είναι σκεπτόμενος. Η συνείδηση της ελευθερίας περιλαμβάνει και τούτο: το άτομο συλλαμβάνει εαυτό ως πρόσωπο, δηλαδή ως κάτι που στην ατομικότητά του είναι εγγενώς καθολικό, ικανό προς αφαίρεση και προς παραίτηση από κάθε ιδιαιτερότητα, συνεπώς ως εν εαυτώ άπειρο. Επομένως, οι σφαίρες που δεν σχετίζονται με αυτήν τη σύλληψη αποτελούν ένα κοινό στοιχείο μέσα σε εκείνες τις υποστασιακές διαφορές.

Ακόμα και η ηθική, που τόσο στενά συνδέεται με τη συνείδηση της ελευθερίας, μπορεί και χωρίς αυτήν τη συνείδηση να είναι εξαιρετικά καθαρή, διατυπώνοντας μόνο γενικά καθήκοντα και δικαιώματα ως αντικειμενικές προσταγές, ή και μένοντας σε κάτι αποκλειστικά αρνητικό, όπως είναι η τυπική ανάταση, η παραίτηση από την αισθητικότητα και από κάθε αισθητηριακό κίνητρο. Αφότου οι Ευρωπαίοι γνώρισαν την κινεζική ηθική μέσα από τα γραπτά του Κομφούκιου, της επιδιψίλευσαν τους μεγαλύτερους επαίνους και μια αξιομνημόνευτη αναγνώριση της ανωτερότητάς της, παρόλο που στους ίδιους είναι οικεία η χριστιανική ηθική. Εξίσου αναγνωρίστηκε η υψηλοφροσύνη με την οποία η ινδική θρησκεία, η ποίηση (εδώ πρέπει κανείς να προσθέσει: η υψηλή) και κυρίως η φιλοσοφία εκφράζουν την απαίτηση απομάκρυνσης και θυσίας της αισθητικότητας. Και στα δύο αυτά έθνη λείπει ωστόσο (ολοκληρωτικά, πρέπει να πούμε) η ουσιώδης αυτοσυνειδησία της έννοιας της ελευθερίας. Οι μοραλιστικοί κανόνες επέχουν για τους Κινέζους θέση φυσικών νόμων, εξωγενών θετικών επιταγών, αναγκαστικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ή κανόνων αμοιβαίας ευγένειας. Απουσιάζει η ελευθερία που είναι απαραίτητη για τη μετατροπή των υποστασιακών έλλογων προσδιορισμών σε ηθικό φρόνημα. Η ηθική είναι υπόθεση του κράτους, την οποία χειρίζονται οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι και τα δικαστήρια. Όσα από τα μοραλιστικά τους συγγράμματα δεν είναι κρατικά νομικά κείμενα αλλά απευθύνονται στην υποκειμενική βούληση και στο φρόνημα, διαβάζονται (όπως και τα μοραλιστικά κείμενα των Στωικών) σαν μια σειρά προσταγών που παρουν-

*σιάζονται ως αναγκαίες για την επιδίωξη της ευτυχίας – με την αυτοβουλία να βρίσκεται απέναντί τους και να αποφασίζει αν θα τις τηρήσει ή όχι. Την κορύφωση δε των διδασκαλιών τόσο των κινέζων όσο και των στωικών ηθικολόγων αποτελεί η παράσταση ενός αφηρημένου υποκειμένου, του σοφού. Αλλά και στην ινδική διδασκαλία της παραίτησης από την αισθητικότητα, τις επιθυμίες και τις επίγειες μέριμνες, σκοπός και τέλος δεν είναι μια θετική, ηθική ελευθερία, αλλά το μηδέν της συνείδησης, η πνευματική νέκρωση, ή ακόμα και η φυσική νέκρωση.**

Αυτό που οφείλουμε να γνωρίσουμε επακριβώς είναι το συγκεκριμένο πνεύμα ενός λαού, το οποίο, ως πνεύμα, συλλαμβάνεται μόνο πνευματικά, μέσω της νόησης. Μονάχα αυτό το πνεύμα αναδεικνύεται σε κάθε πράξη και προσανατολισμό του λαού, μονάχα αυτό οδηγεί εαυτό σε πραγμάτωση, σε σύλληψη και απόλαυση του εαυτού του· διότι μέλημά του είναι η παραγωγή του εαυτού του. Το ύψιστο [μέλημα] του πνεύματος είναι να γνωρίσει τον εαυτό του, να φτάσει όχι μόνο σε εποπτεία, αλλά και σε νόηση του εαυτού του. Αυτό οφείλει να επιτελέσει το πνεύμα, και θα το επιτελέσει· όμως αυτή η επιτέλεση είναι συγχρόνως και η πτώση του, η εμφάνιση ενός άλλου πνεύματος, ενός άλλου κοσμοϊστορικού λαού, μιας άλλης εποχής της παγκόσμιας ιστορίας. Τούτη η μετάβαση και σχέση μάς οδηγεί στην αλληλουχία του όλου, στην έννοια της παγκόσμιας ιστορίας ως τέτοιας, την οποία πρέπει τώρα να εξετάσουμε εγγύτερα, παρέχοντας μια εικόνα της.

Η παγκόσμια ιστορία, το γνωρίζουμε, είναι λοιπόν γενικά η εκτύλιξη του πνεύματος μέσα στο χρόνο, όπως και η Ιδέα εκτυλίσσεται ως φύση μέσα στο χώρο.²⁰⁵

Ρίχνοντας μια ματιά γενικά στην παγκόσμια ιστορία, αντικρίζουμε έναν φοβερό πίνακα από πράξεις και μεταβολές, από ατέλειωτα πολυποίκιλα μορφώματα λαών, κρατών και ατόμων σε ασταμάτητη διαδοχή. Καθετί που μπορεί να εισχωρήσει στο ανθρώπινο φρόνημα και να του κινήσει το ενδιαφέρον, κάθε αίσθημα του αγαθού, του ωραίου ή του υψηλού, καθίσταται [εδώ] αντικείμενο επίκλησης. Παντού τίθενται και επιδιώκονται σκοποί τους οποίους αποδεχόμαστε και των οποίων την εκπλήρωση επιθυμούμε· ελπίζουμε και φοβούμαστε γι' αυτούς. Σε όλα τούτα τα περιστατικά και τις συμπτώσεις βλέπουμε πάνω απ' όλα ανθρώπινο ποιείν και πάσχειν [Tun und Leiden],²⁰⁶ βλέπουμε παντού κάτι δικό μας, συνεπώς και μια κλίση

* αγάπη

[Στο σημείο αυτό τελειώνει το εγγεγραμμένο χειρόγραφο. Το υπόλοιπο τμήμα του κεφαλαίου για τον «τρόπο εξέλιξης της ιστορίας» αποτελεί συγκεφαλαίωση ή διασάφηση θεμάτων που έχουν ήδη αναπτυχθεί στο χειρόγραφο.]